

Historiankirjoitus – Kansakunnan kompassi vai politiikan tuuliviiri

Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen

Historian loputon moninaisuus on hämmentänyt niin suurta lukevaa yleisöä kuin tutkijoitakin. Jo historian puristaminen määritelmäksi on osoittautunut niin hankalaksi, että eräät tiedemiehet ovat epäilleet koko yrityksen mielekkyyttä. Lukuisia määritysyrityksiä on vaikeuksista huolimatta kuitenkin tehty. Useimmissa niissä korostuu historian kenties tärkein ulottuvuus, ihmisen halu ymmärtää itseään, yhteisöään ja yhteiskuntaansa pitkän ajallisen perspektiivin tarjoamasta näkökulmasta. Historiaa onkin luonnehdittu milloin inhimillisen toiminnan muodoksi, jossa kulttuuri tekee tilii menneisyydestään, milloin kansakunnan kokemusvarastoksi, usein ihmiskunnan järjestäytyneeksi muistiksi, joskus peiliksi josta kansa tunnistaa itsensä osana esi-isänsä perintöä.

Yllä esitetyt hokeman luontoiset "määritelmät" ovat pönkittäneet historioitsijoiden itsetuntoa ja tehonneet iskevyydellään hyvin maallikoihinkin. Ihmisen itsetutkiskelun muotona historialle on suotu vissi paikkansa myös tieteiden perheessä – mutta usein suurella varauksella. Historian reaalinen kulku on nimittäin sinnikkäästi uhmannut tiedemiesten pyrkimystä valaa historiaa kehityslaeiksi, säännönmukaisuuksiksi ja ennustettaviksi, tulevaisuuteen viittaaviksi tapahtumasarjoiksi. Taloudelliset, sosiaaliset, valtiolliset ja aatteelliset murrokset ovat kerta toisensa jälkeen hajottaneet tai modifioineet vallinneen menneisyyssäilyksen ja korvanneet aikansa eläneet historiaan pohjanneet tulevaisuudenkuvat uusilla visioilla.

Prologi

Millä tavoin historioitsijat ovat sitten suhtautuneet oppiaineeseensa tieteenä, ja minkälaiset kriteerit he ovat historian tieteellisyydelle antaneet. Eräät historiantutkijat ovat jopa luopuneet etsimästä yhteismittaisia tieteellisyyden määräytymisperusteita. Heidän mukaansa valitun näkökulman puitteissa voidaan luoda lukemattomia totuudellisuuden "malleja", jotka ovat perusteluiltaan yhtä hyviä. Toiset taas ovat katsooneet, että tietyillä metodeilla ja niiden hallitsemisella on päästävissä tieteisyyden puntarilla mitattuna korkeampaan ja kestävämpään tietoon kuin toisilla menetelmillä. Tässä katsannossa objektiivisuus on yksi tärkeimmistä ominaisuuksista, joka tekee historiasta tieteen, ja kääntäen; objektiivisuuden puute riisuu tutkimukselta sen tieteellisen statuksen.

Ongelmana on, että objektiivisuuden olemuksesta ei ole päästy yksimielisyyteen eikä niistä metodeista, joilla objektiivisuus olisi tavoitettavissa. Jotkut historioitsijat ovat tarkoittaneet objektiivisuudella yksinkertaisesti tietojen paikkansapitävyyttä ja luotettavuutta, joka on mahdollista saavuttaa lähdekritisellä ammattitaidolla ja lähdekritiikillä. Kriitikoiden mielestä tämä lähestymistapa johtaa helposti lähteiden palvontaan.

Edellinen objektiivisuuden määritelmä onkin vajavainen, sillä se mahdollistaa vain yksinkertaisen kysymyksenasettelun. Yksittäisten tietojen totuudellisuus ei voi kantaa kovin pitkälle, sillä syvemmälle pyrittäessä on ensin perusteltava mitä lähteitä valitaan, millä kriteereillä niitä valitaan ja minkälaisen tutkimusongelman ratkaisemiseen niiden avulla pyritään. Detailit ja lähdetiedot on tietysti myös ryhmiteltävä ja nivottava toisiinsa historian kuvauksen perustaksi. Tällöin astutaankin jo selkeästi historiallisen selittämisen ja sen kautta tulkinan alueelle. Niinpä monet historioitsijat ovat antaneet objektiivisuudelle toisen, täydentävän ulottuvuuden. Sen mukaan objektiivisuus edellyttää tutkijalta arvovapautta, asettumista tutkimusta ohjaavien emootioiden ja ideologioiden ulkopuolelle.

Arvojen kieltämistä ei kuitenkaan ole aina katsottu tieteellisen tutkimuksen välttämättömäksi lähtökohdaksi, sillä historiallinen todellisuus on aina synnyttänyt tuota todellisuutta ilmentäviä arvoja. Vain nuo arvot tiedostamalla ja tunnustamalla historioitsija voi päästä totuuden jäljille. Tästä perspektiivistä tarkasteltuna nykyaikana vallitsevat arvot ovat historiallisen kehityksen tuotteita, jotka avaavat tutkijan silmät havaitsemaan menneessä sellaista, mitä aiemmat historioitsijapolvet eivät ole kyenneet näkemään.

Objektiivisuuden ongelma samoin kuin muut luotettavan tiedon tuottamiseen liittyvät periaatekysymykset ovat kerta toisensa jälkeen nousseet keskeisesti esille myös suomalaisessa historiankirjoituksessa, ei vähiten siksi että sen merkittävimmät edustajat ovat samalla usein olleet poliitikkoja ja yhteiskunnallisia vaikuttajia. Suomessa historioitsijoilla on ollut poikkeuksellisen suuri painoarvo kansallisen omakuvan rakentajina ja historiallisen tietoisuuden vaalijoina. He ovat olleet kansallisen kehityskertomuksen luojia, kertomuksen jonka suurina käännekohtina ovat olleet suomalaisten liittäminen Ruotsin kruunun alaisuuteen 1100- ja 1200-luvulla, maan joutuminen Venäjän hallitsijan valtiikan alle autonomisena suuriruhtinaskuntana vuonna 1809, itsenäistyminen vuonna 1917, punaisten tappioon päätyneet kansalaissota vuonna 1918, Neuvostoliittoa vastaan vuosina 1939–40 ja 1941–44 käydyt sodat valtiollisine ja yhteiskunnallisine seurauksineen, Neuvostoliiton varjon väistyminen 1980- ja 90-luvun taitteessa sekä Suomen liittyminen Euroopan Unioniin vuonna 1995.

Suomalaiselle menneisyyden tutkimukselle on ollut ominaista valtion, valtiokeskeisen ajattelun ja historiankirjoituksen luja symbioosi, joka on alkanut osoittaa rakoilemisen merkkejä vasta aivan viime aikoina. Tiedemiesten esittämät tulkinat Suomen historian solmukohdista ovat vuosikymmenien kuluessa vaihdelleet paljon, mutta hyvinkin erilaisia tutkimustuloksia ja lähestymistapoja on yhdistänyt toisiinsa tietynlainen jatkumo, kansallisen tarkoituksenmukaisuuden perinne, jossa kulloinenkin historiantutkija on muokattu vastaamaan senhetkisiä valtiollisia, poliittisia ja yhteiskunnallisia tarpeita.

Kansallisen historiankirjoituksen synty

Tutkimuksen ja politiikan yhteen nivova perinne juontaa alkunsa 1840- ja 50-luvulle, jolloin nouseva suomalaiskansallinen liike alkoi myös tieteen aseinen rakentaa kansakunnalle selkeää "suomalaista" identiteettiä. Se haluttiin perustaa väestön valtaenemmistönä olevan suomenkielisen kansanaineksen ominaisuuksille ja omaa kansallista historiaa luovalle tahdolle, jolle alettiin etsiä todistuskappaleita vuosisatoin takaa. Tavoitteena oli todistaa, että Suomea dominoivan, pientä kielivähemmistöä edustavan ruotsinkielisen eliitin väistyminen taka-alalle oli historiallinen välttämättömyys. Ohjelman vaikutusvaltaisain tulkki ja muotoilija oli suomalaisen puolueen johtoon kohonnut historianprofessori Yrjö Koskinen (1830–1903), jonka konseptiossa ihmisellä oli paikkansa, kansalla tehtävänsä ja historialla ennaltamäärätty tarkoituksensa sekä kaikella tällä lopulta johtajansa ja luotsaajansa, nimitettiin sitä kaitselmukseksi, luojaksi tai Jumalaksi. Kyse oli eräänlaisesta historian näkymättömästä kädestä tai maailmanhistoriallisesta käsikirjoituksesta, joka piti sisällään sekä menneen että tulevan.

Kuvatuunlainen lähestymistapa historiaan alkoi 1800-luvun lopulla vaikuttaa vanhentuneelta. Se ei enää tyydyttänyt suomalaisen puolueen aatemaailmaan sitoutuneiden fennomaanien nuorempaa polvea, esimerkiksi historianprofessoreiksi nousseita E. G. Palménia ja J. R. Danielson-Kalmaria, johon luonnontieteiden voittokulku oli tehnyt suuren vaikutuksen. Koska historia oli fennomaanisen aatemaailman peruspilareita, myös sen oli mukauduttava muutospainaisiin.

Kehitysoipista tuli tavallaan kaitselmuksen ja Jumalan maailmaa ohjaavan käden tieteellinen vastine. Menneisyydestä kertovien eksaktien lähteiden ja hämäämpien tiedonmurusten merkitys ja mielekkyys kävivät ilmi vasta, kun ne johdonmukaisesti (i) ryhmitettiin, (ii) suhteutettiin keskenään ja (iii) tulkittiin evoluution logiikan näkökulmasta. Empiirisistä lähtökohdista suoritettujen päättyöni oli siis täydennettävä se, mihin empiria ei suoranaisesti yltänyt. Näin ymmärrettynä kehitys näyttäytyi selektion ohjaamana yhteiskunnallisen organisoitumisen historiaana. Siinä kuhunkin kehitysvaiheeseen parhaiten soveltuvat yhteisöllisen järjestäytymisen ja elämän muodot pääsivät valtaan ja jättivät kestävimät perintöaineiksensa seuraavan jakson pohjaksi.

Luonnontieteellinen evolutionismi sekä sen mukanaan tuomat iskusanat – taistelu, valinta, elinkykyisyys – valoivat yhteiskuntaan sovellettuina uskoa fennomaanisen aatteen voittokulkuun. Ne vahvistivat näkemystä kansallisuusaatteen – Suomen tapauksessa

fennomanian – kannattelemasta kansallismielisyydestä siihenastisen kehityksen korkeimpana luomuksena. Tämä päämäärä ei ollut saavutettavissa ilman samankaltaista taistelua, jota käytiin luonnon valtakunnassa. Kansojen kilpailu selvisivät ne, jotka kykenivät kokoamaan voimavaransa ja valjastamaan kansan syvässä riivossa piilevän potentiaalin yhteisten tavoitteiden hyväksi.

Luonnosta omaksutun selviytymistäistelun logiikka auttoi näkemään myös yhteiskunnallisten ristiriitojen luonnetta uudesta näkökulmasta. Suomenkielisen enemmistönkin keskuudessa oli havaittavissa eri yhteiskuntakerrosten välisen selviytymistäistelun ja valtakamppailun alkeita, mikä Venäjän kasvavan painostuksen alla uhkasi hapertaa kansakuntaa sisäisesti. Intressiristiriidat ja sosialismin leviäminen Suomeen uhkasivat fennomaanieliitin roolia suomenkielisen kansanaineksen itsestään selvänä ohjaajana. Kielitaistelu, joka oli jo kallistumassa fennomaanien voitoksi, ei enää ollut ainoa intressiryhmiä erottava rintamalinja eikä talonpoikaisto ainoa "tavallista" kansaa edustava yhteiskuntaluokka.

Yhteiskunnan raadollisuuden ja monikerroksisuuden oivaltaminen auttoi historioitsijoiden johtamia fennomaaneja omaksumaan modernin poliittisen järjestäytymisen pelisäännöt ensimmäisten eduskuntavaalien (1907) alla maan siirtyessä kertaheitolla säätyvaltiopäivistä yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen perustuvaan kansanedustusjärjestelmään. Uuteen puolueajatteluun liittyi jo sellaisenaan taistelullisuus, jossa puoluejohto toimi esikuntana ja hyvin hiottu puolueorganisaatio taisteluvälineenä. Yhteiskunnalliset ristiriidat olivat todellisia, mutta uuden aikaisen politiikan keinoin ne olivat myös taltutettavissa. Houkuttimeksi, porkkanaksi tuli aineellisen ja henkisen hyvän lupaaminen, radikaalin sosiaalipoliittisen ohjelman luominen saksalaisen kansantaloustieteen edustaman reformismin pohjalta, jolla – darwinistista selviytymisstrategiaa mukaillen – alemmille kansankerroksille pyrittiin todistelemaan kuinka niiden etuja palveli parhaiten repivän kamppailutilanteen välttäminen ja yhteistoiminta. Propagandassa ei enää pyritty vetoamaan niinkään johonkin vaikeasti käsitettävään ja epämääräiseen kansallistuntoon, kuin aivan konkreettisiin, ihmisten jokapäiväiseen toimeentuloon liittyviin argumentteihin.

Monissa Euroopan maissa historioitsijat keskustelivat siitä, mille historiankirjoituksen osa-alueelle olisi annettava keskeisin sija historiallisten tapahtumien selittäjänä ja mitä yhteiskunnan sfääriä tulisi pitää rakenteellisesti tai kausaalisesti perustavanlaatuisimpana. Saksalaisessa tiedeyhteisössä pohdinnat johtivat suoranaiseen oppikiistaan. Kiistan päähahmoksi kohosi Leipzigin yliopiston historianprofessori Karl Lamprecht (1856-1915), joka kritisoi väkevin sanoin "vanhaa" individualistista suuntaa, rankelaista historismia, sen metodeja ja tutkimuspainotuksia sekä sen vahvoja sidoksia Preussi-Saksan predestinoituu "tehtävään", valtakunnan yhdistämiseen ja vahvistamiseen eurooppalaiseksi "Machtstaatiksi". Lamprechtille olivat keskeisiä talous-, sosiaali- ja kulttuurihistoria, samalla kun hän korosti kaikkien tieteiden metodien yhtäläisyyttä.

Saksassa käyty "Methodenstreit" välittyi nopeasti Suomeen. Samoin kuin Saksassa, myös Suomessa uuden kokonaisvaltaisen tutkimusotteen tienraivaajana toimi historiallinen taloustiede. Mutta toisin kuin Saksassa lamprechtalaisuudeksi luokiteltavien oppien kiivaimmat vastustajat eivät maassamme löytyneet "konservatiivien", kansallisen aatteen ja enemmän tai vähemmän pragmaattisen tiedekäsityksen sävähdyttämän historioitsijakunnan puolelta, vaan "liberalismin viitta"n pukeutuneen ruotsinkielisen tutkijajoukon keskuudesta. Miksi näin? Olihan Lamprechtin henkilöityneen kollektiivisen tutkimussuunnan leimallisena pyrkimyksenä juuri tieteellistä historiaa ja vapauttaa tutkimus tarkoitushakuisista aineksista ja tulkinnoista.

Ensimmäinen lamprechtilaiset opinkappaleet muodostivat kokonaisuuden, joka "oikein" tulkittuna mahdollisti fennomaanien poliittisiin konseptiöihin hyvin luontuvan näkökulman Suomen ja suomalaisten historiaan. Olihan lävällä lamprechtilaisella yhteiskuntahistorialla ensimmäinen saatu tieteelliseksi väitetyt välineet ja perustelut maamme historian työntämiselle kausa vuoden 1809 taakse, eli autonomian takaiseen aikaan, jonka yhteydessä ei voitu puhua Suomen varsinaisesta poliittisesta tai valtiollisesta historiasta.

Toiseksi oli hankittu Jumalan tai metafysiikan rasitteista vapautettu fennomaaninen menneisyyden ja tulevaisuuden visio. Tarkoittihan joukkoilmiöiden historiallisen merkityksen tähdentäminen, samoin kuin joukkoilmiöihin suoranaissimmin liittyvien talous- ja sosiaalishistoriallisten kehityspiirteiden korostaminen sitä, että massat eli väestön suomalainen valtaenemmistö asetettiin ensiarvoisen tärkeänä historiallisena toimijana historiallisen kiinnostuksen parrasvaloihin. Tästä oli vain kukonaskel päätelmään, jolla oli myös vahva poliittinen ja poliittishistoriallinen ulottuvuus: kansakunnan voima ja sen kyky edistyä lepäsivät viimekädessä juuri massojen eli suomenkielisen väestön ominaisuuksien varassa, ominaisuuksien jotka kansallisen heräämisen, koululaitoksen laajentamisen, sosiaalipolitiikan ja sosiaalisen liikkuvuuden lisääntymisen sekä poliittisen elämän kansanvaltaistumisen myötä voitiin mobilisoida koko Suomen käyttöön, aivan kuten suomalaisen puolueen ohjelmassa (1905–07) julistettiin.

Näin hahmoteltuna koko rakennelma oli helppo muurata kiinni lamprechtilaisittain käsityksellä historian lainomaisuudesta, sillä sattumanvaraisuuden hyväksyminen historian kulkua ohjaavaksi tekijäksi olisi vienyt pohjan pois uskolta massojen mahtiin ja kansallisuusaatteen, so. fennomaanisen aatteen väijäämättömään etenemiseen. Luottamus historiassa vallitseviin kehityslakeihin kietoutui siis erottamattomasti joukkoilmiöiden painottamiseen, koska vain joukkoilmiöihin katsottiin voitavan soveltaa kehityksen ajatusta. Joukkojen tiedostettuja tai tiedostamattomia tarpeita inkarnoivien suurmiesten suuruuskin perustui tässä ajattelussa siihen, että he vahvoilla yksilöllisillä taidoillaan ja taidoillaan, tahdollaan ja vaivastullaan olivat ryhtyneet edistämään asioita ja aatteita, joiden voittokulku näytti olevan vastustamattomien historiallisten voimien sanelemaa.

Suomenmielisten historioitsijoiden käsissä ensin Jumala, sitten kaitselma ja lopulta tieteelliset teoriat Darwinista Lamprechtin näyttivät kaikki siis muuttuvan aatteelliseksi aseiksi, joita pyrittiin hyödyntämään valtiollisessa ja yhteiskunnallisessa elämässä sekä poliittisessa taistelussa.

Vaikka pragmaattinen fennomaaninen historiankirjoitus vanheni monilta osin nopeasti, se oli sysäämässä historian tutkimusta sisäiseen, suorista käytännön kytkennöistä erkaantuvaan itsetutkiskeluun. Usulla, pitkälti yhteiskunnan ulkoisista tarpeista lähteneillä metodeilla ja lähtieteiden tarjoamalla apuvälineellä voitiin vaikkapa täyttää kirjoitettujen lähteiden puuttumisen jättämiä aukkojaikoja tai luokitella valtavia detaljimassoja, mikä antoi historioitsijoille entistä paremmat mahdollisuudet kuvata yhteiskuntien ja yhteisöjen eri kehitysvaiheita sekä hahmottaa joukkoilmiöitä ja niiden historiallista vaikutusta.

Historiantutkimuksen valtavirtaukseksi asti kuvatunkaltainen lähestymistapa ei noussut, mutta se on tuottanut suomalaisen yhteiskuntahistorian tunnetuimpiin kuuluvat klassikot, Väinö Voionmaan antropologisesti sävyttyneen *Suomen karjalaisen heimon historian* (1915) sekä Gunnar Suolahden sosiaalisiin ja mentaaliin rakenteisiin pureutuneet papistotutkimukset: *Suomen pappilat* (1912) ja *Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla* (1919).

Itsenäinen Suomi etsii juuriaan

Venäjän vallankumouksen jälkimainingeissa tapahtunut Suomen itsenäistymisen oli yhtäältä kansallisen historian ja sitä tulkitsevan kansallisen historiankirjoituksen huipentuma. Toisaalta itsenäisyyttä seurannut verinen, valkoisten voittoon punaisista päättynyt kansalaissota romahdutti fennomaanisen historiankäsityksen eräät tukipilarit. Kansallisen yhtenäisyyden ideaali murtui dramaattisesti, sillä sodan katsottiin antaneen kouriintuntuvan opetuksen sosialistien talutusnuoraan joutuneiden alempien kansankerrosten kypsyyttömyydestä sekä kyvyttömyydestä ymmärtää omien ryhmätien ja kansakunnan kokonaisuuden yhtenevyyttä. Massojen kehityskelpoisuuden ja joukkoilmiöiden lainmukaisuuden varaan rakennettu historiankuva oli tiensä päässä.

Muuttuneiden tunteiden tulkiksi nousi suomalaisen historiankirjoituksen maineikkaimpiin edustajiin lukeutunut Pentti Renvall (1907–74), joka 1930-luvulta lähtien rakensi psykologisoivine otteineen kuvan yksittäisten johtajajaksilöiden merkittävytydestä maamme kehityksessä. Hänen mielestään jokaisesta yhteiskunnasta löytyi kehitystä eteenpäin lohtaava kapea kärki, joka psyykkiseltä tasoltaan nousi irrationalisesti käyttäytyvien massojen yläpuolelle. Kyse oli lähinnä vallankäyttäjistä ja tulevaisuuden tarpeita ymmärtävistä vallantavoittelijoista, sanalla sanoen päättävästä ja hallinnoivasta eliitistä.

Renvallilainen valioyksilöajattelu tyydytti kansallisen historian tarpeita vain osittain. Menneisyydestä haluttiin etsiä myös joidenkin laajempien kansankerroksien kannattamaa suomalaisuutta, joka pystyi selviytymään vaikeiden aikojen yli ja kestäämään historian vaihtelevat konjunktuurit. Lukuisat historioitsijat olivat löytävänä Suomen historian kantavan pohjavireen kansalaissodassa ("vapausodassa") kuntoisuutensa osoittaneesta talonpoikaistosta, "tavallisen" kansan vallojoukosta ja rahvaan avantgardesta, jonka ominaisuuksille agraarisen Suomen kansallista identiteettiä oli hyvä rakentaa. Näin Suomen historian keskeiseksi tutkimusongelmaksi muotoutui maaseutu ja agraarinen vuodenaikojen kierto – ei palkansaajan tiliväli.

Merkittävimäksi talonpojan historioitsijaksi kohosi Eino Jutikkala (s. 1907). Pitkälti juuri Jutikkalan tieteeseen juurruttamassa tulkinnessa talonpoika nostettiin eturintamaan läntisen ja pohjoismaisen demokratian puolustajana sekä itsenäisyyden toteuttajana ja puolustajana, joka pitkällä tiellään historiassa kohosi lopulta kuokan varresta kansankunnan huipulle hallituksen kabinetteihin ja aina tasavallan presidentin istuimelle asti.

Suomen itsenäistymisen avaamalta näköalapaikalta monet historioitsijat alkoivat pitää valtiota keskeisenä toimijana, jolloin Suomen valtiollinen historia ulotettiin eräänlaisena valtiollisena esihistoriana aina Ruotsin vallan kauteen ja sitäkin varhempisiin aikoihin. Samalla yhteiskunnallisen järjestäytymisen perimmäisenä syynä alettiin korostaa sotaa, ihmisten konkreettista tarvetta suojautua vihollista vastaan ja halua vallata etuja itselleen. Koska Ruotsi ei aikoinaan ollut kyennyt suojelemaan Suomea Venäjän hyökkäyksiä vastaan, sen oli luovuttava maasta, ja koska Venäjä sittemmin yritti tuhota Suomen autonomian, Suomen oli erkaannuttava siitä. Suomen historiaa alettiin siis leimallisesti tarkastella Suomen turvallisuuskysymyksen historiana.

Maan itsenäistymisen ja saavutettu valtiollinen status eivät kuitenkaan ratkaisseet Suomen turvallisuusongelmaa. Esimerkiksi sotahistorioitsijana tunnetuksi tulleen professori Arvi Korhosen (1890–1967) luomassa visiossa Suomen ja Neuvostoliiton, bolshevismia levittävän ja omia turvallisuustarpeitaan vaalivan valtion tuleva sotilaallinen yhteenotto ei ollut kaukainen ja mahdoton ajatus. Suomi nähtiin lännen etuvartiona erilaista kulttuuria ja yhteiskuntajärjestelmää edustavaa itää vastaan, itää joka oli historiallisesti muotoutunut yhtäältä luontevaksi laajenemissuunnaksi ja toisaalta alituisesti turvallisuusriskiksi. Naapurusten välillä vallitsi siis tämän tulkintamallin mukaan alituinen jännite. Suomen näkökulmasta se poistuisi vasta kun Neuvostoliitto olisi luhistunut tai ratkaisevasti heikentynyt.

Ei olekaan sattuma, että monet historioitsijat olivat kiinteästi mukana maanpuolustustyössä ja sotatieteellisessä tutkimuksessa. Vaikuttavimman ilmauksensa historioitsijoiden ja valtion kädenlyönti sai toisen maailmansodan vuosina, jolloin joukko eturivin tutkijoita valjastettiin propaganda- ja tiedotustehtäviin. Arvi Korhonen esim. värvättiin Päämajan tiedustelutoimistoon ja puolustusvoimien tiedustelujoukoston, Eino Jutikkala työskenteli Valtion Tiedotuslaitoksessa ja Pentti Renvall ahersi valloitetun Itä-Karjalan sotasaalisarkiston päällikkönä. Jalmari Jaakkolan, visioistaan tunnetun Suomen historian professorin sarkana puolestaan oli, presidentti Risto Rytin pyynnöstä, tutkia Suomen suurentumishaaveiden historiallista ja maantieteellistä pohjaa.

Hävitty sota ja historiankirjoituksen uusi suunta

Maailmansodan jälkeen Suomen tilanne ei ollut kadehdittava. Maa oli jäänyt yksin ja joutunut totalitaarisesti hallitun, etujaan pelottavan määrätietoisesti hoidatun Neuvostoliiton vaikutuspiiriin. Etsittäessä syyllisiä sodan onnettomuuksiin joutui historian tutkimuskin syytetyjen penkille. Se oli ollut osa sitä kansallista ajattelumaailmaa, jonka katsottiin kärjistäneen tehteitä itäiseen naapuriin ja etäännyttäneen Suomea läntisistä kytköksistään Ruotsiin.

Valtavirtaukseksi nousi nyt alkuperäisen arkistomateriaalin kaikkivoipuuteen nojaava "puolueeton" tutkimusote. Yleistysten, synteiesien ja suurten näkemysten samoin kuin kiusallisina pidettyjen tutkimusaiheiden (esim. kansalaissodan ja Baltian uudemman historian) vierastaminen pohjautuivat osin uuteen ulko- ja sisäpoliittiseen tilanteeseen. Historian elintila pyrittiin varmistamaan poistamalla siitä tulkinnoille tilaa antavat, ajan henkeen sopimattomat suomalaiskansalliset visiot, joissa oli yhtäältä korostettu Suomen erityisasemaa ja kohtuuttomia uhrauksia Ruotsin valtakunnan yhteydessä ja toisaalta tähdennetty ekspansiivisen Venäjän ja sen perillisen Neuvostoliiton Suomelle muodostamaa uhkaa.

Näissä oloissa suomenkielinen historiankirjoitus läheni ruotsinkielistä tutkimusta, joka jo 1800-luvun lopulla oli pitänyt lähteiden palvontaa vastamyrkkinä politiikan ja tieteen yhteennivolle fennomaaniselle historiankäsitteelle. Samalla sosialistisen Neuvostoliiton varjon alle joutuneen Suomen historioitsijat halusivat todistella epäillijöille maansa pitkälle historialliselle perinteelle nojautuvaa demokraattisuutta ja länsimaisuutta. Luontevin maa, johon voitiin tukeutua oli tietysti Ruotsi, valtakunta jonka läntisyydestä ei lännessäkään voinut olla pienintäkään epäilystä. Satojen vuosien historiallinen yhteys vanhaan emämaahan, sen kulttuuriin ja yhteiskunnallisiin instituutioihin nostettiin näin kunniaan suomenkielistenkin tutkijoiden keskuudessa.

Lähteiden paljous ja lähdetekninen ammattitaito asetettiin siis korostetusti historian objektiivisuuden ja tieteellisyuden takeiksi, ei ainoastaan poliittisessa historiassa vaan myös talous- ja sosiaalishistoriassa. Sodan jälkeen uraansa luoneelle nuorelle tutkijapolvelle lähestymistavasta tuli tieteen sisäisen normi, jonka ulkoisia taustoja ei sen koommin udeltu. Lähdeperfectionistinen ote on säilynyt lajana näihin päiviin asti, niin että teoreettisemmallekin pohjalle rakentuneet työt on saatettu "yhdokumentoida" kuorruttamalla ne massiivisella lähdeaparatuurilla, ikään kuin laajat historialliset, esim. sosiologiaa ja psykologiaa lähentelevät selitysmallit olisivat yksityiskohdissaankin olleet palautettavissa yksittäisten lähteiden todistusvoiman tasolle.

Historiankirjoituksen sodanjälkinen suunnanmuutos ei tapahtunut monipuolisen prinssiipikeskustelun ryydittämänä, jolloin eri näkökantoja olisi pohdittu puolelta ja toiselta, vaan keinoja kaihtamatta niiden historioitsijoiden – mm. Pentti Renvallin ja Arvi Korhosen – toimesta, joilla oli kova henkilökohtainenkin paine hovikelpoistaa uskottavuuskriisiin joutunutta tieteenalaansa. Tällöin historia, tavoitteeksi asetetusta objektiivisuudestaan huolimatta, kytkettiin usein tarkoituksenmukaisuuden sitein valtioon, jopa niin että valtiokeskeisyys vahvistui entisestään. Valtio abstrahoitui tuolloisissa suhdanteissa viimeiseksi turvaksi, yhteistä parasta ajavaksi korkeimmaksi tahoksi, joka visaimpien miestensä luotsaamana järjesti arkoja naapurisuhteitaan. Valtio oli tässä katsannossa myös viimeinen sulkulle niille yhteiskuntaa hajoittaville voimille, ääriavasemmistolaiselle poliittiselle ja ammatilliselle työväenliikkeelle, joka oli päästetty irti aiemmasta pannastaan sodan lopputuloksen seurauksena.

On perusteltua sanoa, että historian tutkimus asettui kulttuurikonservatismiin ja henkisen jälleenrakennuksen rintamaan vaalimaan kansallista jatkuvuutta päinvastoin kuin historiasta ja antropologiasta irtaantuneet yhteiskuntatieteet, jotka asettuivat tuottamaan teollista modernisaatiota palvelevaa tietoa. Näin valtiosta tuli vähitellen sulattava, sopeuttava, sovitteleva, säilyttävä, valvova ja ohjaava vallan keskus, jonka vetovoimakenttään historiankirjoitus joutui entistä lujemmin. Tutkimuksessa yksilöiden privaatti-identiteetti hämärtyi, samalla kun heidän merkitystään historiallisina toimijoina alettiin tarkastella valtiokansalaisen näkökulmasta.

Muutoksen tuulet ja tutkimuksen valtavirta

Historiantutkimusta hallinnut vahva valtiokeskeisyys on viime aikoina alkanut saada säröjä. Yhtäältä yksittäistä valtiota suuremmat puitteet ovat saaneet huomion kiinnittymään kysymyksiin, joiden tarkastelu vanhan kehikon puitteissa on osoittautunut riittämättömäksi. Esim. Euroopan yhdyntymisen ja Neuvostoliiton hajoaminen ovat aktualisoineet kontinentaaliset probleemit ja saaneet tutkijat perehtymään Euroopan olemukseen, eurooppalaiseen tietoisuuteen ja Euroopan käsitteen sisältöön ja muuttumiseen. Taustalla on epäilemättä ollut halu ymmärtää sitä kokonaisuutta, johon Suomi on entistä tiiviimmin sitoutunut ja sitoutumassa. Toisaalta valtion itsestään selvän ylivalvan kaventuuessa ja muutosten synnyttämässä epävarmuuden ilmapiirissä suuntaus on kulkenut myös valtiota pienempiä yksiköitä kohden, lähemmäs pienyhteisöjä ja "tavallista" ihmistä, jonka ei ole tarvinnut tehdä suuria tekoja tullakseen tärkeäksi tutkimuskohteeksi.

Uusien haasteiden edessä on entistä herkemmin ylitetty historian eri osa-alueiden välisiä raja-aitoja ja turvauttu lähitieteiden

tarjoamaan apuun. Samalla on esitetty vaatimus yhteiskuntaa tutkivan tiedemiehen herkkyydestä omalle ajalleen. Tämän näkemyksen mukaan vieraantuminen aktuaalisesta problematiikasta synnyttää ennemmin tai myöhemmin tieteenalan sisäisen kriisin. Suomalaisen sosiologian moderniksi klassikoksi kehkeytnyt Erik Allardt linjasi asian jo vuonna 1964 esikuvallisen selkeästi: "Sekä yhteiskunnallisesti että tieteellisesti suuntautuneet tutkijat ovat olleet voimakkaimmin tieteellisesti motivoituneita." Toteamukseen on kuitenkin lisättävä kääntöpuolinen varaus: ehdoin tahdoin antautuminen nykyhetken vietäväksi johtaa tieteen *instant*-töineen yhtä helposti hakoteille kuin aikasidonnaisuuden jääräpäinen kieltäminen tai sen ujuttaminen objektiivisuuden kaavussa tutkimukseen.

Nähtäväksi jää, tulevatko uudet näköalat olennaisesti muokkaamaan suomalaisen historiankirjoituksen sisältöä, ja tulevatko ne laajemmankin lukevan yleisön omaisuudeksi. Vai onko perinteinen, monessa suhteessa voimansa ja elinkyynsä osoittanut, historian omia, vain sille ominaisia menetelmiä korostanut, tiukasti lähteisiin pitäytyvä, näennäisen affektiiviton ja objektiivinen historiantutkimus edelleen se vuolas valtavirta, jonka yhteyteen uusia väyliä hakeva tutkimus ennemmin tai myöhemmin palaa ja sulautuu tai johon se vertautuu korkeintaan eräänlaisena vaihtoehtohistoriana? Vanhan "rock-biisin" sanoin: Kekkonen hiihtää, Kekkonen kalastaa, vaan kuinka käy Kekkoselta rock'n'roll.

Fil. tri Pekka Ahtiainen ja fil. tri Jukka Tervonen toimivat tutkijoina Helsingin yliopiston Historian laitoksella. He ovat juuri julkaisseet teoksen "Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaiseen historiankirjoitukseen" (Suomen historiallinen seura, 1996).